

Vandringar i Gävle

Upptäck din kulturhistoria

Lärarhandledning för grundskolan
Om Gävles bebyggelse- och kulturhistoria
Länsmuseet Gävleborg 2019

Innehållsförteckning

Inledning	3
Den gamla och den nya staden	4
Ut i världen – sjöfart och handel	7
Staden efter branden	10
Frisk luft och hälsa	13
Brynäs – den industriella staden	16
Områdena runt Gävle	19

Skylden vid Gävle Strand, med Fullriggaren i bakgrunden. Foto: Länsmuseet Gävleborg 2018.

Inledning

Det här materialet är tänkt som en inspiration för lärare som vill använda boken **Vandringar i Gävle - Upptäck din kulturhistoria** i sin undervisning. De skyltar som ingår i denna lärarhandledning finns utmärkta på en karta i boken.

Lärarhandledningen utgår från fem olika temavandringar som rör sig i olika delar av staden och som speglar olika historiska skeenden i stadens historia. Förslagen på uppgifter är valda för att kunna användas i olika ämnen, som historia, samhällskunskap, bild, svenska och teknik. Varje vandring har ett tema och är uppdelad i olika uppgifter för olika årskurser. Temat "Områdena runt Gävle" har fått samma frågeställningar för alla områden oberoende om det är en gammal landsbygd eller ett relativt nybyggt bostadsområde. Välj de uppgifter som känns relevanta.

Avsikten med uppgifterna är inte att hitta "rätt" svar på skylten som uppgiften utgår ifrån, utan att skyltens faktauppgifter tillsammans med vad som kan iakttas i området ska ge möjlighet till reflexioner inför de frågeställningar som finns. Om man vill kan man arbeta vidare med förslagen till fördjupningsuppgifter. Använd materialet som en inspiration och plocka det som passar din klass och de teman som ni arbetar med.

Lärarhandledningen är framtagen 2019 av Ann Nilsén, museipedagog på Läns museet Gävleborg.

Södersaneringen vid Södermalmstorg 1950-tal. Ur Läns museet Gävleborgs fotosamling.

Den gamla och den nya staden

Skyltar: Gamla Gefle, Södersaneringen, Rettigska palatset.

Fram till 1950-talet såg nästan hela Söder ut som det gör i Gamla Gefle. När de styrande i Gävle bestämde att det skulle byggas nytt och att alla husen skulle rivas, protesterade många människor och den del som idag kallas Gamla Gefle räddades från rivning. De flesta husen där är från 1800-talet och några från 1700-talet.

Årskurs 1–3

Gör en vandring upp och ner i gränderna i Gamla Gefle och gå längs Södra Kungsgatan. Titta på detaljer på husen, fönster och dörrar. Titta på gatstenarna.

Fundera över:

- A. Varför finns det större stenar i mitten av gatan? (De kallas för Borgmästarstenar och var lättare att gå på än kullerstenarna, fast alla fick gå på dem, inte bara Borgmästaren!)
- B. Varför reste man stenar i hörnen på husen? (De kallas vändstenar och skyddade husens knutar när man körde med häst och vagn på gatorna.)

Jämför:

- A. Vilka material har man klätt husens fasader med i Gamla Gefle och på Söder?
- B. Vilka ljud skulle du höra om du gick på gatorna för 200 år sedan och hur tror du att det luktade? Vilka ljud och lukter känner vi idag och varför är det skillnad?
- C. Vad finns det för affärer på Söder och i Gamla Gefle? Har det alltid varit så?

Fördjupningsuppgift:

Ta med skissblock och blyertspenna och rita av några detaljer på husen, ett fönster, en dörr eller något annat roligt.

Årskurs 4–6

Gör en vandring upp och ner i gränderna i Gamla Gefle och gå längs Södra Kungsgatan. Titta på detaljer på husen, fönster och dörrar. Titta på gatstenarna och gatorna.

Fundera över:

- A. Varför byggde man Södra Kungsgatan så bred på 1950-talet?
- B. Varifrån fick man vatten innan det fanns vattenledningar i Gamla Gefle?
- C. Var skulle du helst bo, i Gamla Gefle eller längs Södra Kungsgatan?

Jämför:

Utefter Södra Kungsgatan byggdes det speciella lokaler för affärer. Hur kan man se skillnad på affärslokalerna och bostäderna? Tidigare fanns det också affärslokaler i Gamla Gefle, vad såldes i de affärerna?

Fördjupningsuppgift:

- A. Titta på gatlyktorna i Gamla Gefle och på Söder. Idag används elektricitet i alla gatlyktor men vad användes för hundra år sedan i de gamla lyktorna? Ta reda på var det tillverkades här i Gävle och av vad?
- B. Under slutet av 1800-talet växte det upp en pojke som hette Joel Hägglund på Nedre Bergsgatan 28 i Gamla Gefle. När han var liten tyckte han om att hitta på texter på rim som kunde handla om allt möjligt, som om mat han inte tyckte var god. När han blev vuxen reste han till Amerika och blev berömd för sina sånger, då hade han bytt namn till Joe Hill. Hitta på en sångtext på rim om den äckligaste eller godaste mat du vet.
- C. Joe Hillgården är idag ett museum som handlar om Joe Hill. I USA kämpade han för arbetarnas rättigheter och blev dömd för ett mord, som ingen egentligen vet om han hade begått eller inte. Ta reda på mer om honom och försök att få komma in på museet för att lära er ännu mer.

Årskurs 7–9

Gör en vandring upp och ner i gränderna i Gamla Gefle och gå längs Södra Kungsgatan. Titta på detaljer på husen, fasadmaterial, fönster och dörrar.

Fundera över:

- A. Varför ansåg kommunen att man måste riva de gamla husen på Söder på 1950-talet?
- B. Vad hade förändrats i samhället under perioden efter Andra världskriget?

Jämför:

Var tror du att det är dyrast att köpa en bostad idag, i Gamla Gefle eller längs Södra Kungsgatan? Varför?

Fördjupningsuppgift:

- A. Fotografera detaljer som är typiska för husen i Gamla Gefle och husen utefter Södra Kungsgatan. Skriv ut bilderna och gör en klassrumsutställning.
- B. Skriv en berättelse som utspelar sig på 1950-talet om en person som bor i ett av de gamla husen som ska rivas. Personen får kanske möjlighet att flytta in i ett av de nybyggda husen. Beskriv både positiva och negativa känslor. (Ledord: vatten, avlopp, gröna bakgårdar, slum, biltrafik, trångboddhet, affärer, trivsel, tillväxt)

Alderholmen i början av 1900-talet. Foto ur Gävle kommunarkivs fotosamling.

Ut i världen – sjöfart och handel

Skyltar: Sjömanskyrkan, Hamntorget, Alderholmen, Gävle strand, Nyhamn, Öster.

Vid mitten av 1800-talet var Gävles hamn en av de största i landet. Här fanns ett myller av människor och verksamheter. Det doftade tjära, salt fisk och kryddor från främmande länder. Främmande språk hördes överallt på Gävles gator.

Längst i väster låg Norra varvet och den stora järnvågen. Sedan följde en lång rad med sjöbodar och magasin, repslagarbanor och vedupplag. Längre ut låg slutstationen för Gefle-Dala järnväg med hotell, verkstäder och lokstall. Hamnen var en förutsättning för stadens framgångar men också en stor bit av Gävles själ.

Årskurs 1–3

Börja vandringen framför stationshuset vid Sjömanskyrkan, gå över Hamntorget och följ magasinerna fram till Gävle strand och gå tillbaka över stadsdelen Öster, eller välj en del av sträckan.

Fundera över:

- A. I området framför stationen och Sjömanskyrkan låg det stora Norra varvet. Här byggde man segelfartyg. Vilken ”motor” hade segelfartygen?
- B. Vid kajen på Alderholmen låg hamnen i många hundra år. Vad användes de stora tegelbyggnaderna till?

- C. Gävle strand är i dag ett bostadsområde som började byggas 2006, tidigare var det en del av hamnen. Varför ville man bygga bostäder här? Vad är bra med att bo här och vad kan vara dåligt?

Undersök:

På flera av husen i stadsdelen Öster, som byggdes i slutet av 1960-talet finns det stora väggmålningar som målades av konstnären Rolfcarlwerner i början av 2000-talet. Leta rätt på så många målningar som möjligt och prata om vad det är ni ser.

Fördjupningsuppgift:

Tillbaka i skolan, bygg en båt av valfritt material. Kontrollera att den flyter i vatten och försök sedan att lasta den med pinnar eller annat för att se hur mycket man kan lasta innan båten sjunker.

Årskurs 4–6

Börja vandringen framför stationshuset vid Sjömanskyrkan, gå över Hamntorget och följ magasinen fram till Gävle strand och gå tillbaka över stadsdelen Öster, eller välj en del av sträckan.

Fundera över:

- A. Varför flyttade hamnen ut till Fredriksskans?
- B. På Alderholmen finns en av Gävles anrika industrier, Gevalia. Vad tillverkas här och varför var det praktiskt att lägga fabriken just här?
- C. Gävles första järnvägsstation låg på Alderholmen. Varför var det praktiskt att den låg här?

Undersök:

Fortsätt längs kajen genom bostadsområdet Gävle strand och se om ni kan hitta några spår av verksamheten vid hamnen.

Jämför:

Jämför bostadsområdena Gävle strand och Öster. Titta på hur husen ser ut och på miljön runt husen. Vad är bra och vad är dåligt med de båda områdena?

Fördjupningsuppgift:

Gå till Läns museet Gävleborg och titta på utställningen "Historien händer här" där finns mycket som handlar om sjöfarten och hamnen. Titta på modellen av järnvågen som låg vid dagens Hamntorg. Titta även på målningen av Norra varvet. I utställningen finns också mycket som berättar om sjömännens liv.

Årskurs 7–9

Börja vandringen framför stationshuset vid Sjömanskyrkan, gå över Hamntorget och följ magasinen fram till Gävle strand och gå tillbaka över stadsdelen Öster.

Fundera över:

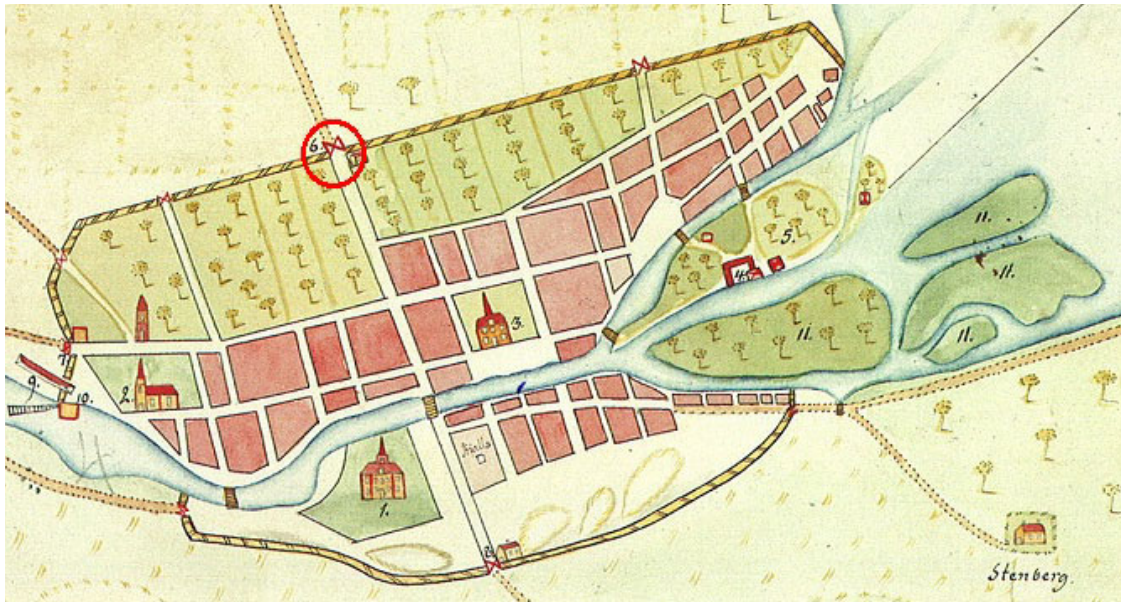
- A. Gävles hamn var under flera hundra år en av de viktigaste hamnarna i Sverige. Varför var den så viktig och vad exporterade man främst härifrån?
- B. Varför flyttades hamnen med tiden allt längre österut?

Jämför:

De båda bostadsområdena Öster och Gävle strand byggdes vid olika tidpunkter, 1960-tal och 2000-tal. Hur avspeglas de olika tiderna, syften och ekonomi i de båda stadsdelarna?

Fördjupningsuppgifter:

- A. Skriv ett tänkt brev till dem därhemma från en ung sjöman i din egen ålder som är ute på sin första resa i mitten av 1800-talet.
- B. Gå in på www.digitaltmuseum.se och kolla Läns museet Gävleborgs foton från området. Sökord: Öster, hamnen, Alderholmen osv. Försök att hitta var bilderna är tagna och ta nya bilder från ungefär samma vinkel och jämför då och nu.

Grundritning över Gävle stad, mitten av 1700-talet. Den norra tullen är inringad. Beskuren karta från Krigsarkivet.

Staden efter branden

Skyltar: Rådhuset, Stadshuset, Rådhusplanaden, Norrtull, Stortorget då och nu.

Den 10 juli 1869 blåste en hård vind från väster, sommaren hade varit varm och torr. I en snickarverkstad på Drottninggatan höll snickare Erlandsson på att koka lim. Det var varmt och kvavt och han hade ett fönster öppet. En gnista föll från elden, ner på golvet och det började brinna. Efter några timmar hade nästan hela den norra sidan av staden brunnit ner, 8 000 människor förlorade sina hem. Efter branden förändrades stadsplanen. Rådhusplanaden får funktionen av brandgata; att förhindra eld från att sprida sig från en del till en annan.

Årskurs 1–3

Uppgifter: Börja vandringen vid rådhuset och fortsätt genom Rådhusplanaden mot teatern. Avsluta vid Stortorget.

Fundera över:

- A. Varför var det så lätt för en stad som Gävle att börja brinna för 150 år sedan?
(Tänk på vilket material husen var byggda av, hur de boende lagade mat och värmdde upp husen osv)
- B. Stortorget kom till efter branden. Vad användes torget till för 100 år sedan och hur används torget idag?

Undersök:

I Rådhusplanen från rådhuset till teatern finns det många skulpturer. Se hur många ni kan hitta och titta efter hur många som föreställer människor.

Fördjupningsuppgift:

Gå runt på Stortorget och fotografera de hus som du tror är mer än hundra år gamla, ta gärna foton på detaljer och gör en liten utställning i klassrummet.

Årskurs 4–6

Börja vandringen vid rådhuset och fortsätt genom Rådhusplanen mot teatern. Avsluta vid Stortorget.

Fundera över:

- A. Efter branden ville man att så många hus som möjligt skulle byggas av tegel. Varför det?
- B. Hur fick människorna i staden bo strax efter branden, var det någon skillnad på fattiga och rika?
- C. Varför klarade sig den södra sidan av staden undan branden?

Undersök:

I Rådhusplanen finns flera skulpturer, några av dem föreställer människor som har levt och bott i Gävle. Hitta dem och försök ta reda på vilka de var.

Fördjupningsuppgift:

Låna boken "Vinden tände staden" på biblioteket eller hitta någon annan skildring av branden. Skriv ett manus och gör en dramatisering av händelserna sett ur en 10-årigs perspektiv.

Årskurs 7–9

Börja vandringen vid rådhuset och fortsätt genom Rådhusplanaden mot teatern. Avsluta vid Stortorget.

Fundera över:

- A. Rådhuset byggdes i slutet av 1700-talet, men skadades svårt under branden. Vilken funktion hade rådhuset i stadens liv?
- B. Stadshuset var från början en privatbostad, byggd för Per Ennes som var ägare till ett av de största handelshusen i Gävle vid 1800-talets början. Redan då hade olika områden olika status. Vilka områden i Gävle har idag hög eller låg status och varför?

Undersök:

Vid teatern börjar området Norrtull som begränsas av Staketgatan. Ta reda på varför området kallas Norrtull, vilken tull tänker man på och varför heter det Staketgatan?

Fördjupningsuppgifter:

- A. I Gävle finns väldigt få skulpturer som visar namngivna kvinnor, men desto fler män. I Rådhusplanaden finns en skulptur av Karolina Sjölander. Leta efter uppgifter om henne och skriv en berättelse om hennes liv.
- B. Inte så långt därifrån finns en skulptur som föreställer en man, Fabian Månsson. Undersök hans liv på samma sätt som i uppgiften om Karolina Sjölander.

Badhuset Najaden omkring 1920. Foto ur Länsmuseet Gävleborgs fotosamling.

Frisk luft och hälsa

Skyltar: Badhuset Najaden, Stadsträdgården, Boulognerskogen, Gamla kyrkogården, Strömvallen, Strömbadet.

Städerna var fram till mitten av 1800-talet smutsiga och osunda. Avloppssystem och vattenledningar var ovanliga. Smittosamma sjukdomar spreds lätt och man hade en uppfattning om att sjukdomar berodde på osund luft. Hygien, att både hålla sig själv och sin omgivning så ren som möjligt är något som långsamt introduceras under 1800-talet.

Årskurs 1–3

Börja vandringen vid platsen för badhuset Najaden (platsen för Milles skulpturgrupp), gå igenom Stadsträdgården och Boulognerskogen till den Gamla kyrkogården. Återvänd över bron och gå via Strömvallen och Strömbadet (Konserthuset).

Fundera över:

- A. Vid badhuset Najaden var det inte bara en badplats i ån, utan man kunde också få varma bad i badkar. Varför var det viktigt 1843 när badhuset byggdes?
- B. Parken består egentligen av två delar: Stadsträdgården och Boulognerskogen. Kan man se någon skillnad? (Titta på vad det finns för sorts träd, är de planterade eller har de vuxit av sig själva?)

Jämför:

Läs texten på skyltarna och fundera över vad man gjorde i parken förr i tiden och vad ni gör idag.

Fördjupningsuppgift:

Samla löv från så många olika träd som ni kan hitta, rita av dem eller pressa dem mellan tidningspapper och ta sedan reda på namnet på träden.

Årskurs 4–6

Börja vandringen vid platsen för badhuset Najaden (platsen för Milles skulpturgrupp), gå igenom Stadsträdgården och Boulognerskogen till den Gamla kyrkogården. Återvänd över bron och gå via Strömvallen och Strömbadet (Konserthuset).

Fundera över:

- A. En del av parken kallas Boulognerskogen. Ta reda på varifrån det namnet kommer och kolla om det finns fler parker med det namnet.
- B. Denna vandring kallas för "Frisk luft och hälsa". Försök att tänka ut varför man förbjöd kyrkogårdar inne i städerna från år 1815.

Jämför:

I det här området har idrotten haft en viktig plats. Här spelades den första SM-finalen i bandy på Gavleåns is år 1907 och det ordnades löpartävlingar i parkens alléer. Gävles första idrottsplats med fotbollsplan och löparbanor låg där Strömvallen ligger, den byggdes 1923. Var finns idrottsanläggningarna idag och varför har de flyttat utanför stadens centrum?

Fördjupningsuppgift:

Utanför Strömvallen finns en skulptur som föreställer Gunder Hägg. Ta reda på så mycket som möjligt om honom och skriv en redogörelse om hans idrottsliv.

Årskurs 7–9

Börja vandringen vid platsen för badhuset Najaden (platsen för Milles skulpturgrupp), gå igenom Stadsträdgården och Boulognerskogen till den Gamla kyrkogården.

Återvänd över bron och gå via Strömvallen och Strömbadet (Konserthuset).

Fundera över:

- A. Badhuset Najaden byggdes 1843 och Strömbadet 1960. Vad var den största skillnaden mellan dem och varför? (Nyckelord: hygien, avkoppling, simkunnighet, utomhusbassäng, inomhusbassäng, badkar, bastu osv)
- B. När Stadsträdgården anlades vid början av 1840-talet sa man att det var för att innevånarna i staden skulle "hämta luft". Varför ansågs det viktigt vid denna tid?

Jämför:

På Gamla kyrkogården kan man se en ganska tydlig statusskillnad mellan gravarna. Hur blir den tydlig?

Fördjupningsuppgifter:

- A. På gravarna stod ofta mannens yrke eller titel. Sök efter olika titlar och gör en lista på dem, titta också på mellan vilka männen levde. Ta reda på vad de olika yrkestitlarna betyder. Titta även på kvinnornas gravar. Vad får vi veta om dem?
- B. Den långa allén kallas numera för Agnes von Krusenstjernas allé. Ta reda på så mycket som möjligt om henne och hennes uppväxt i Gävle. Några av böckerna i en serie som kallas "Fattigadel" handlar om hennes uppväxt i Gävle, som hon kallar "Ramstaden". Läs den första boken i serien och se om du kan känna igen platser i staden.

Grundritning över Gävle stad 1741. Kvarteret Springer är markerat vid röda punkten. Karta från Lantmäteristyrelsens arkiv.

Brynäs - den industriella staden

Skyftar: Kvarteret Springer, Stenebergsparken, Sockerbruksladan, Brynäs, Gasklockorna.

Efter den stora stadsbranden 1869 började den moderna industristaden att växa fram. Nu ville man flytta ut de eldfarliga och ohälsosamma verkstäderna och industrierna från den centrala staden. Platsen blev Brynäs. Tidigare fanns här några fiskargårdar, ett sockerbruk vid Steneberg och varvsverksamhet närmast ån. Resten av Brynäs bestod av ängar och betesmark för djuren.

Årskurs 1–3

Börja vandringen vid de gamla fiskargårdarna i Kvarteret Springer. Gå sedan genom Stenebergsparken upp till Sockerbruksladan och vidare upp mot Brynäs torg. Om ni orkar, ta er hela vägen till Gasklockorna.

Fundera över:

- A. Vid gångvägen på baksidan av fiskargårdarna kan man se att det ligger gamla båthus. Hur kommer det sig? (Svaret kan man lista ut om man tittar på kartan på skylten framför husen.)

- B. Stenebergsparken kom till för att barnen på Brynäs skulle få ett fint ställe att leka på. Hur tror ni att barnen för nästan hundra år sedan lekte?

Jämför:

I närheten av Brynäs torg fanns ett område som kallades Korsnäsgrårdarna. Där bodde familjer med många barn, i ett enda rum som samtidigt var kök. Jämför hur ni bor idag, hur många är ni i familjen och hur många rum har ni?

Fördjupningsuppgift:

På 1700-talet när Sockerbruksfabriken byggdes var socker mycket dyrbart och något som bara användes av de rikaste. Idag finns det socker i mycket av den mat vi äter. Ta hjälp med att göra en lista på allt du äter under en dag och se efter vad som innehåller socker.

Årskurs 4–6

Börja vandringen vid de gamla fiskargårdarna i Kvarteret Springer gå sedan genom Stenebergsparken upp till Sockerbruksladan upp mot Brynäs torg vidare till Gasklockorna.

Fundera över:

- A. Titta på skylten framför fiskargårdarna i kvarteret Springer, där finns en karta som visar att området bestod av ett deltaliknande å-system vid sidan av Gavleån. Varför tror ni att det fylldes igen?
- B. Flera gator på Brynäs heter Första Tvärgatan, Andra Tvärgatan, Tredje Tvärgatan osv. Kan ni komma på några andra platser i världen där man ger gatorna namn på samma sätt?

Jämför:

Vid gasklockorna tillverkades gas som bland annat användes till gatubelysning. Försök föreställa er hur livet förändrades för gävleborna när gasljuset kom.

Fördjupningsuppgift:

På sockerbruket tillverkades rent socker av råsocker från sockerrör. Råsockret importerades från Västindien. Försök hitta uppgifter om de som arbetade på sockerplantagerna i Västindien på 1700-talet, vilka var de och hur såg deras levnadsförhållanden ut vid denna tid?

Årskurs 7–9

Börja vandringen vid de gamla fiskargårdarna i Kvarteret Springer. Gå sedan genom Stenebergsparken upp till Sockerbruksladan mot Brynäs torg och vidare till Gasklockorna.

Fundera över:

- A. Befolkningen i Gävle ökade starkt under 1800-talets sista halva. 1869 har Gävle ca 13 000 innevånare och trettio år senare har de ökat till 30 000. Vilka utmaningar innebär detta för Gävle och för stadsdelen Brynäs?
- B. Sockerbruksladan är ett byggnadsminne, vad innebär det?

Fördjupningsuppgifter:

- A. Låna och läs Ingrid Kumlins böcker "Strykflickan berättar" och "Kålhagen". Ingrid Kumlin berättar om sin uppväxt på Brynäs under 1920-talet, som en av de fattigaste och mest utsatta stadsdelarna vid denna tid.
- B. Vid gasklockeområdet finns många skyltar som visar hur gastillverkningen gick till. Läs skyltarna noggrant och försök göra en redogörelse med ord eller rita ett flödesschema över processen.
- C. Ta reda på så mycket som möjligt om de industrier som etablerades på Brynäs under slutet av 1800-talet. Vad tillverkade de? Vilka var ägarna?

Sätra omkring 1970. Foto från Gavlegårdarna.

Områdena runt Gävle

Skyltar: Bomhus, Forsbacka, Hamrångebygden, Hedesunda, Hille, Strömsbro, Sätra, Valbo centrum.

Börja med att ta reda på var skylten är placerad och gå dit och läs vad som står.

Årskurs 1–3

Undersök:

- A. Ta reda på om det finns några fornlämningar i närheten. Besök platsen, undersök hur gammal lämningen är och försök att förstå hur människor levde på den här platsen vid den tiden.
- B. Besök en hembygdsgård eller ett av de äldsta husen i området och se hur man bodde och arbetade, hur lagade man mat, fanns det vatten och avlopp, hur sov man osv.?

Årskurs 4–6

Undersök:

- A. Hur gammalt är det här området? Ta reda på vad en socken är.
- B. Numera ingår alla områden i Gävle kommun, har det alltid varit så eller när förändrades det?
- C. Ofta är kyrkan en av de äldsta byggnaderna i en by. Besök kyrkan och ta reda på hur gammal den är, är det den första kyrkan eller har det funnits andra tidigare?

Årskurs 7–9

Undersök:

- A. Vad har de boende arbetat med på den plats där du bor? Vad finns det för förutsättningar? (Jordbruksmark, skog, vattenkraft eller något annat.)
- B. Intervjua en släkting eller en annan äldre person och ta reda på om de bott här länge eller kommit nyligen. Är de födda här eller har de flyttat hit? Har de bott någon annanstans tidigare och varför flyttade de till just denna plats. Var det för bostaden, arbetet eller någon annan anledning?

